

אין לה שום הסבר. אבל מדפיסי ונציה החליטו לנראה להכניס את המלה 'אכל' והוסיפו לה את ו'וי החיבור שלפניה, וכן סורה משמעותם דברי התוס' לגמר.

המשמעות הוא לראות את גלגולת של הטיעות: במקור לא היו קיימות כלל המילים 'ואכל פירות' אלא רק 'פירוש יותר ממה שהלווה'. בדפוס ונציה נוספה התיבה 'ואכל', בדפוס וילנא פוענה הקייזור פַי' ל'פירות' ונוצר משפט 'ואכל פירות', ומכיון שכן הם הסגירו בסוגרים את המילים 'יותר ממה שהלווה' שהפכו כעת לחרשות פשוט. כך שהתוספת השגואה דחתה מפניה את המילים הקודמות, בחינת 'וישן מפני חדש תוכיאו'. אלא שבמקורה זה הייתה חדשתו גריינותו.

גם במקרה זה רואים שמדפיסי ונציה העדיפו להקל מעלייהם את העבודה והעתיקו כמעט אותן באות מדפוס שנצינו. באותו דבר תוספות השתבש בדפוס שנצינו המשפט "לכשתרצה למוכרם לא תמכרם אלא לי בדים הלו", ונכתב במקומו "לכשתרצה ותמכרם אין לי בדים הלו", המשפט המשובש נדפס גם בדפוס ונציה כשהשורות מסוודות בדיק באותה צורה.

לישנא אחרינה - גילגולת של גירושא

במסכת בבא בתרא בדף ד ע"ב נמצאת המשנה הבאה: "המקיף את חבירו משלש רוחותיו, וגדר את הראשונה ואת השניה ואת השלישיית - אין מחייבין אותו; רבי יוסי אומר: אם עמד וגדר את הרביעית - מגוללין עליו את הכל". כל מי שיקרה את המשנה בשום לב יווכח מיד בקושי המבצבץ ועלה: תנא קמא אומר שם גדר המקיף משלשה כיוננים עדין אין מחייבים את המוקף לשלם, ומשמע שם יגדור את הרביעית - יתחייב המוקף. והרי זהו בדיק מה שאומר רבי יוסי: 'אם עמד וגדר את הרביעית - מגולリン עליו את הכל'. מהו איפוא ההבדל בין שני הדעות המובאות במשנה?

הגמרא עומדת על הקושי ומציעה כמה תירוצים. ואתנו מעניינים השניים האחוריים שנביאו אותם בלשון הגמרא: "איבעית אימא: מקיף וניקף אייכא בגיןיהו, דת"ק סובר: טעמא דעתך ניקף ומגוללין עליו את הכל, אבל עמד מקיף - איינו נתן לו אלא דמי רביעית. ורבי יוסי סבר: לא שנא ניקף ולא שנא מקיף, אם עמד וגדר - מגוללין עליו את הכל. לישנא אחרינה: מקיף וניקף אייכא בגיןיהו, ת"ק סבר: אם גדר מקיף את הרביעית נמי יהיבליה. ורבי יוסי סבר: אם עמד ניקף וגדר את הרביעית הוא דיהיבליה, דגלי דעתיה דניחאהליה, אבל אם גדר מקיף - לא יהיבליה מיד".

בתמצית - שני התירוצים אמורים כמעט אותו רעיון: אחד מן התנאים סובר רק אם עמד המוקף וגדר את הרביעית, אז מגוללים עליו את השתתפות בכל שלוש הגkerות, שכן הוא גילה את דעתו שניחאה לו בהקמת הגדר. אבל אם המקיף הוא זה שגדר את הרביעית - לא ישלם לו המוקף את דמי שלושת הראשונות, ואולי גם לא ישלם את הרביעית. התנאי השני סובר לעומת זאת שמאתו רגע שהוקמה הגדר הרביעית - ולא משנה על ידי מי - ישתחף המוקף בכל הוצאות.

התירוצים חלוקים ביניהם רק מי הוא התנה המיקל,ומי הוא התנה המחייב. לפי התירוץ הראשון תנא קמא הוא זה שמייקל וסביר שרק אם עמד הnickf וגדיר את הרבייעית מחייבים אותו על כל שלוש הגדרות הראשונות. והתירוץ השני הופך את הדעות, ולשיטתו רבינו יוסי הוא המיקל.

אולם ממשמעיינים בפירושי הראשונים - מתגלה תמונה אחרת למקרה: אין כאן שני תירוצים בכלל כי אם תירוץ אחד בלבד המליך בין ניקף למקיף! רק שיש כאן שתי גירסאות: לשיטת רשי' ורבינו גרשום והתוספות - אין בוגרמא אלא את התירוץ השני בלבד, המכונה 'לישנא אחרינה'. ולאידך: לשיטת הגאוןם, הרמ"ה, ובעל המאור - אין בוגרמא אלא את התירוץ הראשון [יעיין בחידושים הרשב"א המאריך בעניין].

1234567 נספח
אם בודקים בכתב היד - עולה תמונה זהה: אין שום כתב יד ש מביא את שני התירוצים. מבדיקה בתוכנות 'עדי נוסח' עולה שרוב כתבי היד שנמצאים בה על מסכת בבא בתרא - מתאים עם גירסת רשי' (מיןכן 95, פריז 1337, ותיקן 115, פירנצה 7-9 ו-11), וכתיב יד אחד גורס כගirosת הגאוןם (אסקורייל 3-I-G). אבל כאמור, אין שום כתב יד שמופיעים בו שני התירוצים זה לצד זה. מהיכן צמחה הנוסחה שבדפוסים שלנו שבה הגمرا עצמה מביאה את שני התירוצים?

התשובה נעוצה במדפיסי שונצינו: למדפסים האלו היה מנהג לא חכם. לעיתים, כשהלא היה בידיהם להכريع בין גירסאות - הם פשוט הדפיסו את שני הגירסאות בתוך העמוד ללא שום ציון שבעצם יש כאן שתי גירסאות שהאות היא תמורה של השניה. [יעין בב"ח לסוטה ייח: המציג "והמדפיס עירב שתי הגירסאות יחד". ועיין בדקוק סופרים למסכת ביצה (י). שם מראה רנן"ר רבינובי' כיצד המדפיס של שונצינו הכניס שלוש גירסאות שונות זו לצד זו בתוך העמוד בדברי הגمرا "וירמינו השוחט בהמה חייה ועווף ביום טוב". כמו כן, במסכת ברכות (דף לח) מופיע הקטע: "אלא מה אית לך למים? - גברא לאכילה קא מכויין, הכי נמי - גברא לאכילה קא מכויין. לשנא אחרינה: אלא מה אית לך למים? - גברא לאכילה קא מכויין ורפואה ממילא קא הוייא, הכי נמי - לאכילה קא מכויין ורפואה ממילא קא הוייא". הלישנא אחרינה' הזה הוא של מדפיסי שונצינו: בכל כתבי היד הקיימים בתוכנת 'עדי נוסח' אין אלא או את הלישנא קמא או את הלישנא אחרינה'. ומדפיסי שונצינו שלא רצוא להכريع - הכניסו את שתיהן בתוך הגمرا תוך ציון זהה 'לישנא אחרינה' - וגרמו לולמוד לחשב שהגمرا עצמה הציעה שתי נוסחות שמתכונות בעצם באותה דבר. וכך ישנים עוד הרבה הלישנא אחרינה' שהם תרומות הצנעה של מדפיסי שונצינו לטקסט של הגمرا].

כך קרה גם כאן: המדפיס במהדורות פיזארו (רע"א) ידע על שתי גירסאות, ומשלא עלה בידו להכريع [ואכן, אי אפשר להכريع במקום כזה שתי גירסאות הן מחלוקת ראשונית] הוא שילב אותם בתוך העמוד, וכתיב על שניהם 'ואיבעית אימא'. והנה הנוסח שנמצא בדפוס שונצינו (מתוך תוכנת 'עדי נוסח'):

איבע' אימא מקיף וניקף איך באנייה דתני קמ' סבר טעם' דעתך וניקף דמגגלי'

ביצה פנוליה ביצה טוב
ביצה טוליה לוליה

טולכל, וכי חללי אוית לא חלבל.
ולס עלאר אוית אוית לא טול לאם
איסרין וויעירין, וכי אוית אוית גוד
להסמן מסעג טולר ניגולס
הן לאנו דולזירין לתקון לחמי
טונלד ביצה טוב טומר והינן
ביזווע. ונעד דלאן מינער פון
סכדר ר' הוודה לאספּר ווינן כ
הוקי כלענו ייס וויס לאו דאל
סונה עני ליסרין וויעירין היינן
הוות פאה סטעריך הביבה כי
הינן לטפלתן האן ברכלה לא
חסטר, וויכי אוידי נבי נוי אויד
סיבאל דונן לפנינו רבן מליאול
ולא אוועיריס הס האן פון ד
רנטו לנקל היינן וויטס מאו
הוועיס לטפלת האן קאנטילט
חסנירס. וויס קאודר לאן הילן
לאוינו לא עולקן האן בטפלת
סיט וויל קיין לא דוקן לטפלת
הסער לאן פון להיקט כי האן
לעטנין וסקס כויה לאוילקה
קוואוילזנד וויס לאו זנטקט לאן
קוואוילזנד וויס לאו זנטקט לאן

טולך קאודט אטוק וויפאצ'ה לאילנה וטפלתול לדורך היילה ב
בלע טפלתול וביצ'ה לאן אטוק אטוק בטפלתול האן אויב דוכשי
ביזטחלז'ה אטוק נקוט'ה אויב לא עולקן. טאר בכוות
לא טיקס'ה אטוק אויב לאן הייעז סטן תלעט

ויל נבי ט' רבעא עטן לאחווע לאחווע וכוועט טולא לאקי גל...

אוכלא דלאטער האה פ' הוכלא חנפריד אין הילכין הווער דחכיבן פונדרה נטראטער היון חטראטער גויל ווינט בעי' סחיטת לה ואיליג
כל רבעה... דלמא ביזטחלז'ה לאו וווק. קויט נמיינקן קראן בחילוך דכו' טומען חוק לאו מוקה דיק
דיקני לא טול לאן אטס'ן נאכעט אבט�ו יוס עין רהוקע' דבעעלוי חי' וויאר טפי וויאק' ביזע' וויאס האן דלאיג
ליה מוקע' כלהז'ר ר' טמאנון דאל עלב דלעט לילק' וויאט' לאו נבי' טאנט' וויאק' וויאק' טפי... קא סלען דבעען
וילז' מאון טרי וווק' בגולד אס' דלאו וווק' אוינט מלון דוח' לאו נבל בגולד לאו איה דע' מילאטל
ר' טמאנון דזא' בגולד אס' דלאו וווק' אוינט מלון דוח' לאו נבל בגולד לאו איה דע' מילאטל
נבל פיל דלעט הווער דילא נבל דהכ' לאו נבל טפ' טמאנון לאו ניז' כטנאלס אובלן הנט' הנט' קה' בטנאלס האן טנסבר. וכן
האט' נבי' בעטרכ' תול' ביצ'ה מאכט' בעטרכ' וווק' ב' טולו' להו נבל לאספּר וויל' פרו' ודלאן הנט' כר' טמאנון דהא' ר' טמאנון
לעיז' בגולד האן דילא נבל צטעה כטרכ'ו וויל' דבליש' לאו צו' כלל' בטנאלס וווק' ר' טמאנון מויה דהא' נבל לאספּר...
א ב

דף ראשון של מסכת ביצה, דפוס שונצינו רמ"ד

עליו את הכל אבל עמד מكيف אינו נותן לו אלא דמי רבייעית ורבי יוסי סבר לא שנה ניקף ולא שני מكيف אם עמד וגדר מגלגן עליו את הכל **אי בעי אימא'** מكيف וניקף איכ' בינייהו תנא קמא סבר אם גדר מكيف את הרבייעית נמי יהיבליה ורבי יוסי סבר אם עמד ניקף וגדר את הרבייעית הוא דיהיבליה דגלי דעתיה דניחאה ליה אבל אם גדר מكيف לא יהיבליה מיד.

אפשר לראות שהמדפיס הכנס את שתי הגירסאות והזכיר את שתיהן בכותרת 'ואי בעי אימא'. מה שגורם לומד להבין שהגמר עצמה היא זו שمبיאה את שני התרומות. דפוס ונ齊יה הלו כבקבוקת דפוס פיזארו, למעט כמה מילים שהם הוסיף [מתכנת 'עדין' נוסח' נראה שכנהרא היה מהדורה נוספת נספה של דפוס שונצינו עם אותן מילים שנוסף בדפוס ונ齊יה].

המරש"ל ב'חכמת שלמה' דפוס ראשון (קרקרה שם"א) הבהיר בזאת בעינו החדה. אמנם הבהיריו היו לפि מה הייתה מונח לפניו, וכנראה סבר שלפני המדפיסים היו באמת כתבי יד שהביאו את שתי ה'איבעית אימא'. או שמא גם הוא לא רצה להזכיר איזה מן הגירסאות תוצאה אל מחוץ לעמוד - לנוכח את המילים 'איבעת אימא' בפעם השנייה, והגיה תחתיהן 'ליישנא אחרינא' כדי לציין לומד שאין כאן שני תירוטים שהגמר מביאה - אלא שתי נוסחות הן שהמדפיס הוא זה שצירפן זו לצד זו בתוך העמוד. וליישנא אחרינא' הוא זה, ולא 'איבעת אימא'. שכן באמת אין בגמר עצמה אלא תירוץ אחד שהראשונים נחלקים היאק הגירסה בו.

אם היו המדפיסים שאחרי המרש"ל נזהרים לציין שהמילים 'ליישנא אחרינא' הן הגהה מהרש"ל - יתכן שהלומד עוד היה מבין מה קרה כאן, אולי כמו בהגותות רבות של מהרש"ל - גם הגהה זו הוכנסה לתוך הגמרא מבלתי לציין שזו הגהה מהרש"ל, [עוד נעמוד על תופעה זו בהמשך]. מה שגרם שטורת מהרש"ל לא התקיימה: מהרש"ל רצה שישימו לב שזהו 'ליישנא אחרינא' של מדפיסים, בעוד שהלומד היום סבור לבטח שהגמר עצמה מביאה שני לשונות, ורבashi עצמו הוא זה שאמור 'ליישנא אחרינא'.

אפשר לסכם את העניין כך: כל הורקה של התלמוד מכלי אל כלי - גירה עמה שינויי נוסח ותיקוניים, גם לטוב, אך על פי רוב - לרע. בהמשך נעסק בדוגמאות נוספות.

פרק ב'

דפוס ונצח הראשון

בפרק הקודם עסקנו בשלב הראשון בדברי ימי הדפסת התלמוד, דפוס משפחתי שנוצינו - שבחלקו הודפס גם בפייארו, ע"י המדרפיס ר' גרשום שנוצינו. השלב הבא בהדפסת התלמוד הוא כМОבן דפוס ונצח המפורסם, הדפוס הראשון שהדרפיס את התלמוד בשלמותו מתחילה ועד סוף [הוא גם היה הראשון שהדרפיס את התלמוד היירושלמי].

בעל הדפוס היה הגוי דניאל בן קרנייאל בומברג (או בומברג) מהעיר אנוירשה, שהיה כנראה מחסידי אומות העולם וחש אהדה לספריו תורה ישראל. יתרון גם שהוא לו חוש מסחרי והוא תפס שיש כאן עסוק מכנים: הגוי הרגיל באותה תקופה עדין לא ידע קרוא וכותב בדרך כלל, הקריאה הייתה עניין לנזירים ומעט מזער אנשי מדע. זאת לעומת העם היהודי שבו רוב כל הגברים ידעו קרוא וכותב, ואף הגו חיבת עצומה לתורתם. לפיכך ספרי יהודים היו סחורה מבוקשת הרבה יותר מאשר ספרי גויים.

היה אפלו מי שייחס לו כוונה זדוןית: הוא רצה שספריו היהודיים יתפרסמו כדי שהכל יוכל לדעת מה כתוב בהם ולשפטם עליהם על כן, השערה זו הועלתה בעקבות ספרו של מומר נתבע המשבח את בומברג על כך שטרוח להדפיס את ספרי היהודים כדי שכולם יראו את שפלהם.